

alakított ki, *ám ez a történet nem hozzáférhető a képen, a történet csakis a regényből ismerhető meg.* A vizuális és verbális médium tehát sajátos kapcsolatban áll egymással: ugyanarról beszélnek, és tanúságot tesznek egymás mellett, ám a kép által tanúsított történet csakis a verbális médiumban hozzáférhető, a verbális struktúra által megjelenített történetet viszont a képi megjelenítés hitelesíti – méghozzá olyan képeké, *amiket a szöveg maga is megjelenít verbálisan,* hiszen a regény azzal kezdődik, hogy leírja Baranyi Miklós és Ungvári Katalin festett arcképeit. *A verbális és vizuális médium itt egymást tükrözik, saját lényegüket nem önmagukban hordozzák, hanem egymástól kölcsönzik,* ám ez a lényegiség még ebben a dinamikus struktúrában sem képződhet meg, hiszen, mint korábban láttuk, a vizuális műalkotás verbális interpretációja maga is ki van szolgáltatva a változó kontextus által befolyásolt értelmezői [félre]olvasásoknak.

Az *Egetvívó* asszonyoszív tehát továbbgondolja azt a problémát, amelyik meghatározó volt a *Szeretve mind a vérpadig*, *A lócsei fehér asszony*, illetve a *Minden poklokon keresztül* esetében. A regény olvasható fordulatos, bizarr történetként, de ezek a fordulatok mindig valamilyen identitás- vagy értelmezésbeli változáshoz kapcsolódnak, ami egy mélyebb szinten bölcséleti kérdéseket vet fel, ebből adódik Jókai regényének sajátos kétrétűsége.

Kiss A. Kriszta

Tudósítás, riport, „önéletrés-darab”, önmarketing?

JÓKAI EGY JELLEGZETES SZÖVEGTÍPUSÁRÓL*

Jókai Mór önéletrírói munkásságának áttekintése olyan szövegtípusok és műfajok körülményeit igényli, amelyek nem jellemzőek a hagyományos önéletrajzi korpuszokra. Természetesen nem lehet elég óvatosan bánni a „hagyományos” jelzővel az önéletrés diskurzusában, hiszen ahogy Z. Varga Zoltán megállapítja, „az önéletrés nem lehet olyan önálló, sajátos jegyeket mutató szövegosztályként meghatározni, melyben a szubjektum sikeresen tehetne önmagáról szóló kijelentéseket.”¹ Az mindenestre tény, hogy Jókai nem írt összefüggő nagyelbeszélést életéről. Autofikciós regényt azonban igen: legismertebbek ezek közül a *Politikai divatok* (1862–1863), *A tengerszemű hölgy* (1890) és az *Öreg ember nem vén ember* (1900) című műve. Az utóbbi két regénnyel kutatásom egy korábbi szakaszában foglalkoztam,² ezt követően azonban átterelődött a figyelmem Jókai kisprózájára, újságírói munkásságára.

* A tanulmány a HUN–REN–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, az OTKA K 146519 Jókai 200. Jókai Mór Összes Művei kritikai kiadásának bicentenáriumi munkálatai támogatásával.

1 Z. Varga Zoltán, *Az önéletrés-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése. Az önéletrés definiálásának problémái, avagy létezik-e egyáltalán önéletrés?*, *Helikon* 2002/3., 252–253.

2 Vö. Kiss A. Kriszta, *Önarcképrongálás és/vagy -rajzolás Jókai Mór önéletrésaiban*, *Tempevölgy* 2019/3., 94–104.

Ennek oka, hogy olyan atipikus önéletírói korpuszt észleltem, amely még viszonylag feltáratlannak tűnt,³ ezáltal gyümölcsözőnek ígérkezett Jókai autobiográfiához való viszonyának megértésében. Jókai hagyományosan önéletírói elbeszélésválogatás-sökként számontartott köteteit helyeztem kutatásom fókuszába. Ezek közé tartozik az *Emlékeim*⁴ (1875), az *Életemből*⁵ (1886–1887) és *Az én életem regénye* [1901].⁶ Ennek a szövegkorpusznak a vizsgálata egy kibővített elméleti keretezést igényelt. Jelen tanulmányban így arra teszek kísérletet, hogy mind önéletírói, mind publicisztikai szempontból új megközelítéseket kínáljak fel. Fő kérdésem, hogy az általam vizsgált szövegek *eredeti megjelenésük során*, és a fent említett elbeszélés-kötetekbe való bevalogatásukat követően hogyan írhatók le, milyen jellemzőkkel, funkciókkal bírnak, hogyan változik meg az olvasási kódjuk és befogadási módjuk.

Jókai önéletírói elbeszélés-köteteinek elsődleges vizsgálata során⁷ a szövegek kanonizációját követtem nyomon. Reinhart Koselleck *Ábrázolás, esemény, struktúra* című tanulmányát tekintetbe véve⁸ elkülönítettem egy „tudósítás” szövegcsoportot, és két kategóriába soroltam ezeket az írásokat: [1] tudósítások egy eseményről, [2] tudósítások egy állapotról, helyzetről. A szövegek elkülönítésekor a „tudósítás” megjelölést még nem annak sajtóműfaji, hanem funkcióbeli, narratológiai értelmében használtam: *aktuálisan* lezajlott eseményekről szóló beszámolókként értve. A szövegcsoport mélyebb elemzéséhez azonban szükségesnek tartom a sajtóműfajok meghatározásait figyelembe véve pontosítani a korábbi fogalomhasználatot.

Az irodalmi riport műfaja

Az általam vizsgált Jókai-szövegekkel egyidejű tudósításokra megfigyeléseim alapján a modern médiatudományi szakkönyvekben olvasható tudósítás-definíciók⁹ alapvetően igazak.¹⁰ A 19. századi tudósítások ezen túl még a következő jellemzőket hordozzák magukon: a periodikák arra kijelölt rovatában, a lapszámzáró hirdetések előtt tájékoztatnak az esemény résztvevőiről, azok legfontosabb interakcióiról, tár-

3 Az önéletírói kísérőzáró témájában ugyanakkor több kiváló tanulmányt is lehet olvasni, amelyek tanulságosak és inspirálóak voltak kutatásom során: Bényei Péter, *Tükör által... Az önéletírás változatai és antropológiai távlatai a Jókai-prózában: A tengerszemű hölgy; Öreg ember nem vén ember = Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből*, szerk. Imre László – Gönczy Monika, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2010, 150–181.; Fried István, *Jókai Mór életrajzai*, Irodalomtörténet 2017/1., 16–31.; Fried István, *Jókai Mór életrajzai II. Emlékezés és elbeszéléssé válás*, *Tempevölgy* 2017/9., 35–47.; Fried István, *Jókai Mór életrajzai III., Emlékirat, életregény, „regényes” élet*, *ITK* 2018/3., 82–99.

4 Jókai Mór, *Emlékeim*, I–II., Ráth, Budapest, 1875.

5 Jókai Mór, *Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utelírás*, I–III., Budapest, Ráth, 1886–1887.

6 Jókai Mór, *Az én életem regénye*, Révai Testvérek, Budapest, 1901.

7 Vö. Kiss A. Kriszta, *Jókai Mór önéletrajzi elbeszéléseinek kanonizálódása: az önéletrajzi novelláskötetek és az életrajzok kialakulása*, *It* 2020/4., 407–420.

8 Reinhart Koselleck, *Ábrázolás, esemény, struktúra = Uó, Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*, ford. Schein Gábor, Atlantisz, Budapest, 2003, 617–626.

9 Vö. Bevezetés a műfajismeretbe, szerk. Bernáth László, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó–MÚOSZ, 2008, 60–67.; Szirmai Éva, *A sajtóműfajok elmélete*, Juhász Gyula Felsőoktatási, Szeged, 1997, 31.

10 Ez az állítás egészen pontosan az 1873-tól 1886-ig terjedő időszakra vonatkozik, ugyanis ekkor jelentek meg a sajtóban Jókainak az önéletírói elbeszélésválogatásaiba bekerült, a királyi családra fókuszáló szövegei.

gyilagos hangnemben, többnyire aláírás nélkül. A tudósítás kritériumainak az általam előzetesen „tudósításként” megjelölt Jókai-szövegek azonban nem felelnek meg. Zsigmond Ferenc szerint Jókai újságíróként képtelen volt arra, hogy híradásaiban feladja művészi hangnemét és stílusát. Zsigmond megállapítását, miszerint „valóságos költői riportokat ad a nagyvilág eseményeiről”¹¹, könnyen vonatkoztathatjuk az általam vizsgált szövegekre.

A tájékoztatás és a befolyásolás közötti átmeneti műfaj, a *riport* visz tehát közelebb Jókai vizsgált szövegeihez. A riport egy „érdekes esemény vagy állapot felfedező bemutatása az eleven leírás és a társadalmi oknyomozás módszereivel. A riport történései mögött rendszerint miniatűr dráma található.”¹² A riportban szerepelnie kell dialógusnak, miliőfestésnek, feszültségteremtésnek, késleltetésnek, fordulatnak, cselekménynek. Bernáth László ezért hasonlítja a novella műfajához, azonban elemi eltérésként jelöli meg, hogy a riportnak pontos információkat, valódi neveket, helységeket, elhangzott mondatokat, megtörtént eseményeket kell tartalmaznia.¹³ Eltávolítja a riport műfaját a portrétól,¹⁴ a publicisztikától¹⁵ és az útleírástól¹⁶ is – ami azért lényeges, mert Jókai tárgyalt szövegeiben ezeknek a sajtóműfajoknak a jellemzői is felfedezhetők.

Doug Underwood az *Undeclared War between Journalism and Fiction* című kötetében Theodore Dreiser amerikai regényíró és újságíró megállapításaira hívja fel a figyelmet, aki pontosan érzékelte azokat a kimondatlan szabályokat, amelyek általánosságban jellemzők voltak a 19. és a 20. századi újságírásra. Dreiser megfigyeléseit Underwood a következőképpen foglalja össze: az újságíró „soha ne hezitáljon egy érzelmes történeteszálát vagy egy romantikus, szívderítő témát belevonni a tudósításába, esetleg olyan tipikus, megszokott formulákat használni, amelyeket az olvasók kedvelnek és szívesen hallanak újra és újra.”¹⁷ Különösen jellemző ez az érzelmesség a jelen tanulmányban tárgyalandó Jókai-szövegekre, amelyekben a szerző a királyi családdal való találkozásairól, személyes tapasztalatairól számol be.

Dreiser azt is a 19. századi újságírás egyik fontos követelményének tekintette, hogy az újságírónak „nem szabadott megsértenie a közönség legnagyobb hatalommal bíró tagjait.”¹⁸ Jókai a tárgyalandó szövegekben betartja ezt a gyakorlatot. Nyíltan szinte soha nem kritikus azokkal a hatalommal vagy komoly szimbolikus tőkével rendelkező nyilvános szereplőkkel, akik az általa elbeszélte események hősei. Az, hogy Jókai és a királyi család interakcióit elbeszélő beszámolóiban a leglátványosabb az az „ézelmisség”, amelyről Dreiser beszél, és az a művészi, költői hangnem és stílus,

11 Zsigmond Ferenc, *Jókai*, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 1924, 389.

12 Bernáth, *l. m.*, 84.

13 *Uo.*, 86.

14 A portré bár sokféle eszközzel ragadja meg az ember arcát, személyiségét, nem azzal az oknyomozó igénnyel teszi ezt, ami a riport sajátja. Nem az esemény sodrásában, társadalmi vagy morális összefüggésekben vizsgálja írása tárgyát. *Uo.*, 88.

15 A publicisztika egy jelenséget vagy tényt elemez és következtetésekre jut, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy meggyőzzön az igazáról. *Uo.*

16 Az útleírás személyes élményt ad közvetlen formában, azonban megelégszik az egzotikum leírásával. *Uo.*, 89.

17 Doug Underwood, *The Undeclared War between Journalism and Fiction. Journalists as Genre Benders in Literary History*, Palgrave Macmillan, New York, 119.

18 *Uo.*, 117.

amelyet Zsigmond említ, azt mutatja, hogy a szerző itt távolodott el legerősebben az objektív újságírói nézőponttól.

Jerome Boyd Maunsel a *The Writer as a Reporter* című tanulmányában határozza meg az irodalmi riport műfajának jellemzőit: „az önéletrajz, az életrajz, a fikció, a történelem, az újságírás, a tudósítás és az útleírás határán álló hibrid írásforma [...] hiteles események, igaz történetek és esetek leírása az író személyes véleményét és reakcióit tartalmazó nyelvezettel, amely történeteket az író gyakran fiktív mellékszálakkal színesít.”¹⁹ Ez a műfaj hosszú múltra tekint vissza, a 18–19. századi írók – köztük Daniel Defoe és Charles Dickens – munkái a riportkorszak korai időszakába sorolhatók.²⁰ Bár az irodalmi riport az 1930-as években kezdett meghatározó sajtóműfajjá válni, előzményei ebben az időszakban fedezhetők fel. Mivel Zsigmond Ferenc költői riport meghatározása is ehhez visz közel, alkalmasnak találom arra, hogy a tárgyalandó Jókai-szövegek eredeti kontextusukban való értelmezéséhez ezt a műfaji keretezést használjam. Maunsel a narrátor és az általa elbeszélte karakterek kapcsolatáról azt állítja, hogy „a megfigyelő és a megfigyelt gyakran kölcsönhatásba lépnek egymással, és befolyásolják egymást.”²¹ Luke Seaber a műfaj fontos sajátosságának az önéletrajzi szál és szólalás jelenlétét tekinti: „ezek olyan szövegek, amelyekben a szerzők mások élete leírásának álcája alatt írják meg saját életüket; olyan szövegek, amelyekben a szerzők saját magukat rögzítik, anélkül, hogy tudatában lennének ennek.”²²

Hazel Mackenzie a *The Discipline of Sympathy and the Limits of Omniscience in Nineteenth-Century Journalism* című tanulmánya ugyancsak a 19. század publicisztikai szövegeiről és azok sajátos perspektívájáról tesz fontos megállapításokat: az újságírók „egy korlátozott, individualizált nézőpontból írnak – az utca szintjéről, nem pedig a panoptikumból. Minden kitérő a madártávlatba hamar megkérdőjeleződik, [...] az újságíró érzi, átéli [amiről ír], és az olvasót felszólítja arra, hogy együtt érezzen az újságíróval, aki nem csupán szemlélője, hanem résztvevője a jelenetnek.”²³ Meghatározza a riporterek elbeszélési módját is: „[k]edvelik a csapongó és körülményes elbeszélési módokat, és a lényeg, ha egyáltalán eljutnak hozzá, gyakran az ironia rétegei alá temetkeznek. A jelentés gyakran homályos és bizonytalan. [...] Míg a látásmód újságíróként jelentős szerepet játszik önazonosságukban, más érzékszervekre is hangsúlyt fektetnek, a fizikai érzékszerveken túl az érzelmekre is. Nem egyszerűen azt rögzítik, amit látnak, hanem a látottakkal kapcsolatos érzéseiket és asszociációikat.”²⁴ Ezeket a riportereket irodalmi újságíróknak nevezi Mackenzie – az irodalmi újságírás, ahogyan a Maunsel által vizsgált műfaj, az irodalmi riport szintén a 20. században bontakozott ki, előzményeit azonban Mackenzie is a 19. századi periodikákban találja meg.

19 Jerome Boyd Maunsel, *The Writer as a Reporter. Portraiture in Literary Reportage and Documentary Writing*, *The European Journal of Life Writing*, 9(2020), 43–44.

20 Kevin Kerrane, *Making Facts Dance = The Art of Fact. A Historical Anthology of Literary Journalism*, szerk. Kevin Kerrane – Ben Yagoda, Touchstone, New York, 17.

21 Maunsel, *l. m.*, 49.

22 Luke Seaber, *Incognito Social Investigation in British Literature. Certainties in Degradation*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017, 2.

23 Hazel Mackenzie, *The Discipline of Sympathy and the Limits of Omniscience in Nineteenth-Century Journalism*, *Critical Survey* 2014/2., 57.

24 *Uo.*

Amikor az irodalom és az újságírás a 19. század második felében elkezdett szétválni, megjelent az irodalmi újságírás, az a hibrid forma, amelyet Thomas B. Connery „a történetmesélés harmadik módjaként”²⁵ határoz meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy miközben az írók és az olvasók kétségtelenül érzékelték a hírek és a fikció közötti különbségeket, általában nem ragaszkodtak a kettő közötti szilárd határvonalhoz, sem a nyilvános kommunikáció, sem a szerkesztőség oldaláról.²⁶ Niklas Luhmann *A tömegmédiá valósága* című kötetében a tények és a fikció tömegmédiában való viszonyáról Daniel Defoe műveire hivatkozva írja, hogy

a modern regény az újkori újságírásból jött létre, méghozzá azért, mert a kinyomtatott anyagokban különbséget kellett tenni tények és fikció között. A nyomtatott sajtó megváltoztatta annak módját, ahogy a világ hitelesen ábrázolható a közönségnek, méghozzá a tények és a tényszerűen fellelt (de fikció voltukban felismerhető) írásos leletektől egészen a tisztán, leplezetlenül fikciós elbeszélésekig, amelyek azonban szintén tartalmaznak annyi felidézhető mozzanatot, hogy elképzelt valóság gyanánt érvényesülhessenek. A [tényvalóságukban ellenőrizhető] hírek és tudósítások, valamint a kellően valóságközeli fikciós elbeszélések közötti megkülönböztetés emiatt csak a nyomtatott termékek előállítását lehetővé tevő technológia alapján születik meg.²⁷

Ez a megkülönböztetés tette lehetővé, hogy az olvasók a fikciós irodalmat el tudják különíteni a tényirodalomtól. Az irodalmi újságírás kutatói egyetértenek abban, hogy a 19. századra nyúlnak vissza az irodalmi riport műfajának gyökerei.

Jókai „irodalmi riportjai”

Az első, irodalmi riportként értelmezhető szöveget, *A királyi estélyen* című cikket Jókai *A Honban* publikálta 1873. december 1-jén, az esti kiadás tárcarovatában.²⁸ Az eseményről más újságíróktól származó tudósítások is helyet kaptak egyéb hírlapokban. A korabeli tudósítások műfaji sajátosságainak csak részben tesz eleget Jókai szövege: személyesen jelen van az eseményen, a rendezvény szemlélője, közvetítője – ugyanakkor résztvevője és alakítója is. A szöveg Jókainak a királyi családdal, elsősorban a királynéval ápoltt jó kapcsolatát ábrázolja. A szerző mindezt abban a keretezésben mutatja be, amelyben önmagát látszólag alacsony rangúként, egyszerű közemberként viszi színre, csak egy személyként a sok közül, akit nem tüntettek ki kiemelt hellyel a teremben, hiszen elvész a tömegben. Megszólalása ekkor még többnyire megfelel a tudósítói pozíciónak, hiszen korlátozott, individualizált nézőpontból ír. Először nem is lát semmit a királyi párból, annyira hátul áll, csak később, amint „kivergődik a tiszt-

25 Vö. Thomas B. Connery, *A Third Way to Tell a Story = Literary Journalism in the Twentieth Century*, szerk. Norman Sims – John C. Hartsock, Evanston IL, Northwestern University Press, 2008, 3–20.

26 Jonathan D. Fitzgerald, *Nineteenth-century Women Writers and the Sentimental Roots of Literary Journalism*, *Literary Journalism Studies* 2017/2., 11.

27 Niklas Luhmann, *A tömegmédiá valósága*, ford. Berényi Gábor, Gondolat, Budapest, 2008, 65–66.

28 Jókai Mór, *A királyi estélyen*, *A Hon* 1873. dec. 1.

tásba”, írja le megjelenésüket. A korlátozott perspektíva egyértelművé, látványossá válik, illetve az erre reflektáló humor, irónia is megjelenik a következő szöveghelyen: „megnyílnak az ajtók a királyi lakosztály felől s a mi ekkor következik, az leírhatatlan, mivel hogy mi, kik a terem közepén állunk, nem látunk az őseinktől semmit.”²⁹ A „leírhatatlan” jelző a nyelvi várhatóság szerint azt az előzetes olvasói elvárást kelti, hogy a determináns a királyi pompára, a külsőségekre utal. Jókai azonban nem átvitt értelemben, patetikusan használja ezt a szót, hanem annak literális jelentésében. Azért nem írható le a látvány, mert a tudósító terembeli pozíciója nem teszi lehetővé a szabad kilátást. Tehát nem egy mindentudó nézőpontból szólal meg az elbeszélő, hanem részleges, korlátozott perspektívából, amely Mackenzie meghatározása alapján az irodalmi újságírás egyik legjellemzőbb eszköze. Mindezek után azonban a királyné, majd József főherceg, a magyar honvédsereg főparancsnoka is megtalálja őt egy-egy rövid párbeszéd erejéig. Jókai tehát egyszerre prezentálja önmagát közrendűként és olyan személyként, aki a társaság ismert, fontos szereplője.

Jókai pontosan idézi a királynével folytatott párbeszédét.³⁰ Erzsébet személyével kapcsolatban már áttér az elragadtatással teli hangnemre. A pátoz ugyanakkor csak a királyné magyar nyelvű megszólalásához fűzött kommentárt jellemzi, és annak a tárgyalását, hogy a királyné elkötelezett a „magyar ügy” szolgálatával kapcsolatban. A cikkből ugyanis kiderül, hogy Erzsébet a magyar irodalom és kifejezetten Jókai művei iránt érdeklődik. Elsősorban nem is királynőként, hanem „nemtőként” hivatkozik rá az elbeszélő.³¹ Jókai József főherceggel folytatott párbeszédét is szó szerint idézi:

Még abban a kiváló szerencsében is részesültem, hogy ő felsége József főherceg, a magyar honvédsereg főparancsnoka lépett hozzám e szavakkal: „Én most egészen a jövő században élek; minden nap azt olvasom.” – „Rettegek, ha arra gondolok, hogy művemet ily kiváló katonai tehetség veszi bírálat alá.” – „Sőt én nekem épen a hadászati dolgok tetszenek benne a legjobban. Én egészen hiszem, hogy valamikor felfogják találni a repülő gépet s az teljesen megváltoztatja a mostani hadakozási rendszert.”³²

A jövő század regénye 1872 novemberétől jelent meg *A Hon* tárcarovatában – tehát éppen abban az időszakban, amikor *A királyi estélyen* című írás is helyet kapott a hírlapban.³³ Ebből az derül ki az olvasó számára, hogy József főherceg magyar

29 Uo.

30 „Hozzám e szavakat mondá ő felsége: »régén láttam már önt.« Hódolattal viszonzám: »én pedig mindig magam előtt látom felségedet, azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat felségednek átnyújthatni.« – »ön azóta is sokat dolgozott.« – »Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.« – »S ön mentül többet ír, nekem annál többet kell olvasnom.« – »Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.« – »Én ön mindig dolgozik?« – »Ez az élet rám nézve.« – »Akkor ön boldog ember.« – »Ma valóban az.«” Uo.

31 A lapban bizonyára egy hibás szedés miatt a „mentő” szó olvasható: „Tekintete elhomályosítja még koronája fényét is; nem a királynőt látjuk benne: nem a nőt; hanem a mentőt.” Uo.

32 Jókai, Uo.

33 A regény könyv alakban nyolc kötetben jelent meg, amelynek első része már 1872-ben napvilágot látott. *Kézirat, kiadások, fordítások = A jövő század regénye [1872–1874] I., s. a. r. D. Zöldhelyi Zsuzsa, Akadémiai, Budapest, 1981 [JMÖM, Regények 18.], 541–554.*

irodalom iránti érdeklődése – Erzsébethez hasonlóan – igen élénk.³⁴ Az irodalmi riport implicit üzenete tehát: a királyné és József főherceg erős elkötelezettséget mutat a „magyar ügy” iránt, amely a kultúra fejlődésére pozitívan hathat. Nem szabad eltekinteni attól, hogy éppen azt a regényét említi irodalmi riportjában Jókai, amely ebben az időszakban jelent meg tárcaregényként *A Honban*. Ez a gyakorlat nem egyedülálló, a további elemzések során többek között ennek gyakoriságával és jelentőségével foglalkozom.

Egy-egy ilyen cikk burkoltan önéletírói szöveg is, Jókai „saját magát rögzíti”: nem csupán a tárgyalt alkalomról, a királyi estélyről mond el információkat és emeli ki belőle a számára legfontosabb élményeket, hanem visszatekint életének különböző eseményeire is. Ilyen autobiografikus kitérő a szövegben a Zichy Nándorral való találkozás leírása, és az ennek következtében felidézett közös emlék.³⁵ A rövid visszaemlékezés látszólag nem illik egy királyi estély beszámolójának kontextusába, hacsak nem annak ellensúlyozásaként, hogy a szabadságharc után még tömlöcbe zárta Zichyt és Jókait az a hatalom, amelynek képviselőit ezen az estélyen ünneplik. Az emlék mindenesetre az elbeszélte találkozás által elevenedett fel Jókaiában. Ez a típusú csapongó, körülményes elbeszélési mód jellemző az irodalmi újságírásra. Megfigyelésem szerint az önéletrajzi szálak folyamatos betoldásai miatt kerülhettek át ezek az alkalmi szövegek a tárcarovatokból az önéletrajzi válogatáskötetekbe, jelentőségük többek között ebben ragadható meg. Ha csak a tájékoztatás funkcióját látnák el, mint a korabeli tudósítások, a szövegek nem adtak volna okot a médiumváltásra, pontosabban az önéletírói elbeszélésválogatásba való átkerülésre. Ha azonban irodalmi riportokként, a sajtó és az irodalom átmeneti, kevert műfajú szövegeiként tekintünk rájuk, érthető és indokolt is helyük ezekben az elbeszéléskötetekben.

Egy-egy leírás után Jókai mindig kitér szubjektív tapasztalataira, cselekményalakítóként határozza meg például a királyi elfogadó terem térszerkezetét, keskenységét: „de jó az nekünk; mert legalább kénytelenek vagyunk egymáshoz közelebb simulni. Nekem az a szerencse jut, hogy csupa püspökök közé kerülök.”³⁶ Nem céltalan az idézett leíró szünet, funkcióval látja el az események előrehaladásában, saját maga térbeli pozicionálásában. Jókai nemcsak szemlélője és közvetítője, de résztvevője, mellékszereplője is a történéseknek, valamint minősít, kommentál. A kommentárra az egyik legsokatmondóbb példa a következő: „De íme, egy igazi király is közelít. A zongorakirály Liszt. Egyszerű fekete kabátban...”³⁷ Ennek a megjegyzésnek többféle olvasata lehet. Tekinthejtjük radikális politikai állásfoglalásnak, a király legitimitása retorikailag gondosan elrejtett(?) megkérdőjelezésének. Mivel politikai és gazdasági napilapban jelent meg a szöveg, a könyvészeti kód³⁸ elsődleges megjelenési

34 Bár ő bizonyára a *Pester Lloyd*-ban való német fordítást olvasta, amelynek folytatásos közlése mindössze két hónappal később, 1873 januárjában indult. *Uo.*, 553.

35 „A lépcsőn találkoztam az én kedves barátommal és hajdani fogolytársammal, gróf Zichy Nándorral. A bejáratnál szokás szerint huzakodni kezdtünk, hogy melyikünk bocsássa a másikat elől? »Te főrend vagy!« – »De te vagy az elsőrendű gonosztevő!« – »Igaz, hisz ebben a rendben ballagtunk a tömlöcbe is.« Jókai, *A királyi estélyen*.

36 *Uo.*

37 *Uo.*

38 „[Az] irodalmi szöveg nemcsak a szavaiból áll [ez a nyelvi kódja], hanem materiális megvalósulásának szemantikai jellemzőiből is [ez a könyvészeti kódja]. Ebbe a könyvészeti kódba

közegében felerősíti ezt az olvasatot. Azonban a médiumváltás után, önéletrajzi szövegek kontextusában olvasva, érdemes más szempontból közelíteni ehhez a kommentárhoz. Lisztet a zene kontextusában nevezi „királynak”, és ezt a kitüntetett, kivételezett helyzetet állítja ellentétbe puritán megjelenésével. Ugyanebben a szövegben önmagáról azt beszéli el Jókai, hogyan keveredik el a tömegben, különleges vagy kiemelt pozíció, szerep hiányában. Lisztet és saját magát úgy mutatja be, mint akik nem születési előjogaiknak köszönhetően kerültek ebbe az előkelő társaságba, hanem kivételes képességeik, érdemeik miatt lehetnek a királyi estélyen. Nyíltan természetesen csak Lisztet hívja „királynak”, ugyanakkor saját maga és a zeneszerző közötti analógia könnyen kiolvasható a szövegből. Egy kritikát azonban Liszttel szemben is megfogalmaz: gúnyosan kiemeli, hogy Erzsébet királyné a zeneszerzővel franciául társalgott.³⁹ Tehát egyértelműsíti, hogy Liszt nem tud magyarul. Ez a kommentár még többet árul el arról, hogy a szerzőnek a magyar nyelv ismerete és használata milyen fontos szempont volt a társaságbeli emberek megítélésében.

Jókai személyes kapcsolatait előtérbe helyezve ad erőteljesen szubjektív, a tudósítások kívánalmait csak részben teljesítő beszámolót az eseményről, amely lapbéli elhelyezkedésében is elkülönül a korabeli tudósításoktól. A szöveg elbeszélője kommentál, nélkülözi a részletességet, a teljesség igényét, amelyet egy tudósításnak általánosságban meg kellene céloznia, és amelyet az ugyanerről az eseményről szóló egyéb tudósítások be is tartottak. A *Fővárosi Lapok*ban jelent meg *A királyi várpalota* című, ugyanerről a rendezvényről szóló beszámoló. A tudósító az est résztvevőit a teljesség igényére törekedve sorolja fel, viseletüket részletesen leírja és különböző párbeszédet idéz. A Jókai által leírt dialógus ebben a szövegben is szerepel, ugyanazokkal a szavakkal, mint a szerző saját elbeszélésében, ezáltal felerősödik a Jókai által felidézett epizód referenciaértéke.⁴⁰ Ez a párbeszéd ugyanakkor csak egy a sok közül, amelyet idéz a *Fővárosi Lapok* tudósítója. A *Vasárnapi Ujság* tudósítója a *Mi ujság?* rovatban már nem törekszik ilyen részletességre, csupán hírt ad az eseményről, majd visszatekint a múltra és megfogalmazza a jövőre vonatkozó reményeit.⁴¹

Jókaitól eltérően a *Fővárosi Lapok* és a *Vasárnapi Ujság* tudósítóinak neve nem jelent meg a cikk alatt, ahogyan személyes perspektívájuk sem a szövegen belül, és a beszámolók a műfajukhoz illő helyre, a lapszámok végére kerültek. A hagyományos tudósításokon túl azért lehetett szükség Jókai cikkeire is, mert az ő szűrójén, tapasztalatain keresztül és az ő írói nyelvén válhatott *igazán* érdekessé egy ehhez hasonló esemény. Önmaga közemberként való színrevitele pedig nemcsak saját érdemeinek hangsúlyozása miatt lehetett fontos, hanem azért is, hogy könnyebben kapcsolódjon az olvasóközönséghez. Nemcsak az eseményről és annak résztvevőiről

beletartozhat többek között a borítóterv, az oldalterv vagy a térközök. De ide tartozhatnak az egyéb tartalmak abban a könyvben vagy *folyóiratban*, amelyben megjelent: az előszó, a jegyzetek, ajánlások, amelyek befolyásolják a mű befogadását és értelmezését.” George Bornstein, *Hogyan olvassunk könyvoldalt? Modernizmus és a szöveg materialitása*, ford. Cinve Máté = *Metafilológia 1. Szöveg, variáns, kommentár*, szerk. Déri Balázs és mások, Ráció, Budapest, 2011, 83.

39 „S aztán a maestro azt a barátságot teszi meg velem, hogy éppen mellém áll, míg a királynéval beszél: a miért én hálából elengedek neki egy rossz élczet a fölött; hogy franciául beszélt velem.” *A királyi estélyen*.

40 *A királyi várpalota*, *Fővárosi Lapok* 1873. dec. 2., 1205.

41 *Az elmúlt hét*, *Vasárnapi Ujság*, Melléklet a *Vasárnapi Ujság* 49-ig számához, 1873. dec. 7., 589.

kapnak bennfentes információkat a hírlapfogyasztók, hanem egyúttal egy-egy Jókai-„önéletrás-darabot”⁴² is olvashatnak. Az idézett párbeszédék ugyanis mind Jókai életéről, karrierjéről, személyes benyomásairól adnak információkat, tehát azt a célt szolgálják, hogy a befogadók őt, az elbeszélőt ismerjék meg jobban.

Az *Életemből* című kötetben *A királyi estélyen* című írás két különálló szövegrészből áll. Az eddig tárgyalt résznek a Nemzeti Kiadásban Jókai a *Budán* alcímet adta, a második rész pedig *Bécsben* alcímmel olvasható. A bécsi esemény elbeszélése [amely eredetileg *Az udvari estély* címen jelent meg *A Hon* tárcarovatában 1879-ben⁴³] teljesebb, részletesebb képet ad az ottani udvari eseményről, mint a budai beszámoló a hazai királylátogatásról. Jókai a *Bécsben* című, részben kevésbé szubjektív, nagyobb mértékben támaszkodik a referencialításra, több információval szolgál. Bár ez a korabeli tudósításokhoz közelebb viszi a szöveget, szinte már kimerítően sok az adat. Emiatt felmerülhet az olvasóban, hogy mindezt valóban „elválthatlan könyvecskéjébe” jegyezte fel az esemény során Jókai, vagy utólag használt további forrást a látottak leírásához. Ezt a gyanút a későbbiekben elemzett szövegek támasztják alá, amelyekben expliciten is jelzi az elbeszélő, hogy egy-egy külső forrást is felhasználott adott szövegéhez. Az elbeszélő ebben a szövegben is „egy a tömegből”: „[É]n azonban ide is magammal hoztam a journalistát s a legnevezetesebbeket följegyeztem az elválthatlan könyvecskémbé.”⁴⁴ Ezzel azt sugallja a szöveg, hogy „rögtönzött újságíróként” volt jelen az eseményen. Fontos üzenete tehát, hogy nem szerkesztői felkérésre, hanem saját, utólagos indíttatásból vette magára a riporter szerepet, az alkalom követelte meg a jegyzetelést és a beszámoló megszületését. Ezzel látványosan elkülöníti magát a „hagyományos” újságíróktól, akiket rendszerint a lapszerkesztők küldtek az eseményekre.

A *Bécsben* felütése, első bekezdése szinte szóról szóra megegyezik Jókai *Akik kétszer halnak meg* című regényének egyik részletével.⁴⁵ A regény 1880 januárjától

42 Az „önéletrás-darab” fogalmának használata nem önkényes részemről: a *Hol kezdtem én a kertészkedést?* című szöveg alcíme *Egy darab önéletrás*, tehát Jókai saját meghatározását kölcsönzöm a szövegtípus körüljárása során. Azért is tartom ezt egy ideális fogalomnak, mert kifejezi a szövegek lezártágát, hiszen ezek nem töredékek, amelyeket gondosan egymás mellé szerkesztve egy összefüggő narratívát kaphatnánk, hanem önmagukban is értelmezhető elbeszélések. Jókai Mór, *Hol kezdtem én a kertészkedést? Egy darab önéletrás*, Magyar Nemzet 1900/240., 1.

43 Jókai Mór, *Az udvari estély*, *A Hon* 1879. ápr. 25.,

44 Jókai, *A királyi estélyen*.

45 Ahogyan a *Bécsben* című szövegben szerepel: „Háromezeröttszáz vendég, a kik közül minden ötödik mágnás, minden tizedik tábornok, minden ötvenedik egykori vagy mostani miniszter, és minden századik – ismerős. A nemzeti díszruhák s katona egyenruhák, rendjelmezek, paszomántos frakkok, papi talárok egész tömkelege, a miben a sporadice felmerülő polgári fekete frakk úgy tűnik fel, mint a ragott levelesbe esett légy. És mindez behintve a világ mindenféle országainak rendkeresztjeivel és csillagaival. Tökéletes Kis-Európa. Magyar beszéd, német szó, francia, horvát, cseh, lengyel, olasz diskursus egymással tőszomszédságban.” *Életemből*, 132–133. Az *Akik kétszer halnak meg* című regényben pedig a következő olvasható: „Háromezer vendég, akik közül minden ötödik mágnás, minden tizedik tábornok, s minden ötszázadik – ismerős. A nemzeti díszruhák s katonai egyenruhák, rendjelmezek, paszomántos frakkok papi talárok egész gyűlévesze, amibe sporadice felmerülő fekete frakk úgy tűnik fel, mint a ragulevesbe esett légy. És mindez behintve a világ minden országainak rendkeresztjeivel és csillagaival. Valódi Kis-Európa. Magyar beszéd, német szó, francia, horvát, cseh, lengyel, olasz diskursus egymással tőszomszédságban.” Jókai Mór, *Akik kétszer halnak meg (1881)*, Akadémiai, Budapest, 1966 [JMÖM, Regények 39.], 370–371.

júniusáig jelent meg *A Honban*, itt tehát tetten érhetjük a szerző „újrahasznosító” gyakorlatát. A regényben ez a passzus szerepel az intratextus előtt: „Ki írhatna le egy udvari bált a bécsi császári várakban? A benn élőknek is nehéz az, hát még egy odavetődött *egynapi* bálmulóknak”.⁴⁶ Ez a műfaji reflexió az esemény és a tudósítás közötti távolságra utal. Bár azt állítja, hogy a tudósítással lehetetlen teljességében leírni egy eseményt, saját szövegének újrafelhasználásával impliciten megválaszolja azt a kérdést, hogy *ki* írhatna le egy ilyen eseményt: Jókai, az újságíró, a(z irodalmi) riporter.

A *Budánban* Jókai inkább ismert íróként, közszereplőként, és nem elsősorban újságíróként viszi színre önmagát. Az, hogy lejegyezte és publikálta tapasztalatait, mindössze mellékes és nem is reflektált. A *Bécsben* című rész azonban reflektál a riporter megközelítésére, kimondottan magára veszi ezt a szerepet. Nem tart „kalandozó” kitérőket, mint a Zichy Nándorhoz köthető emlék elbeszélése. Nem csapong, hanem sorra veszi a látnivalókat. A helyszín leírása rendkívül részletes, szemléletes⁴⁷ és a résztvevők viseletének bemutatása is fontos szerepet kap.⁴⁸ Saját személyének színrevitele, például feledékenységének ironikus „megvallása” is megjelenik a szövegben: „A véletlen egy régi ismerőssel zár össze; regényíró és journalista kollega, tele érdekrendekkel a keble. Ez mindenkinek a nevét sorban meg tudja mondani. Csak hogy én meg azt sorban mind el tudom felejteni.”⁴⁹ A „regényíró és journalista kolléga” szókapcsolattal kijelöli önmaga kettős szerepét: az irodalom és a sajtó közös képviselőjét. A korabeli tudósítás sajtóműfajához ez az írás áll a legközelebb az általam vizsgált szövegcsoporthoz, ugyanakkor a személyes hangnem ebbe az írásba is beszűrődik. Nem nevezhető „önéletrész-darabnak” abban az értelemben, ahogyan a(z utólag) *Budán* címmel ellátott rész. Jókai önreflexiói azonban a szerzői-elbeszélő hangot teszik meg a szöveg főszereplőjének, alakítójának.⁵⁰

A trónörökös pár elfogadási napja Budavárában szintén *A Honban*, 1881. május 19-én jelent meg a reggeli kiadásban. Ez a szöveg is az érzeteket, a hangulatot igyekszik inkább átadni, mintsem az este pontos menetét. Nem írja le például, hogy Stefánia főhercegnő *mit* mondott a beszédében, fontosabb Jókainak, *hogyan* mondta el azt – magyarul, mégpedig idegen akcentus nélkül, „mintha mindig közöttünk élt volna.”⁵¹ Reflektál is

46 *Akik kétszer halnak meg*, 370. [Kiemelés tőlem.]

47 A bécsi tróntermet a budai várak trónterméhez viszonyítja: „Egy budai várak trónterméhez hosszúságra hasonló, de szélességre két akkora oszlopos csarnok, a háttérben feldiszítve gyönyörű virág csoportokkal.” [Jókai, *Az udvari estély / Bécsben*] – ehhez képest: „A királyi elfogadó terem bizony nem igen nagyszerű terem, hosszú és keskeny; de jó az nekünk; mert legalább kénytelenek vagyunk egymáshoz közelebb simulni.” [Jókai, *A királyi estélyen / Budán*]

48 „És hozzá ez a tarka mozaik, – csupa férfiakból. Legtöbb a lengyel és a legfényűzőbb is. Bárha R...cs képviselő kollégámnak a mente-kötője is tizennégy ezer forintot képvisel; de Cs...y herceg gyémánt solitair gombjait fél millióra becsülhetni. S a tömördek katonai egyenruha, vegyítve a maltai lovagok lángpiros és arany, s a német-rend lovagjai fehér ezüstjelmezeivel, a püspökök violaszín talárjaival, a diplomaták arany-hímzésű öltönyeivel, a mik közül egy sajtószerű pár válik ki a szemlélő előtt. Elválhatatlanok ők, pedig ellentétek. A szarajevói polgármester és a főpap. Amaz mahomedán, feje körül a hét róflalatti lepelturbánna tekerve, ó-török kaftánban, emez franciskánus főnök, durva szőr csuhában, török fezzel a fején, magyaros bajússzal az ajka fölött.” Jókai, *Az udvari estély / Bécsben*.

49 *A királyi estélyen*.

50 Vö. Boris Eichenbaum, *Hogyan készült Gogol Köpönyege*, ford. Gellért György = *Az irodalmi elemzés*, Gondolat, Budapest, 1974, 58–78.

51 Jókai Mór, *A trónörökös pár elfogadási napja Budavárában*, *A Hon* 1881. máj. 20.

arra, hogy „Mit mondott? szép volt-e? azt másutt olvassátok”, tehát szövegszinten is elhatárolja magát azoktól a tudósítóktól, akik mindössze leírnak, beszámolnak, de nem éreztetik az események jelentőségét. Ez rendkívül fontos momentuma a szövegnek, hiszen kifejezi az irodalmi riport szövegtípusának és Jókai saját elbeszélői pozíciójának specifikusságát. A főhercegné ruházatát részletgazdag leírás láttatja az olvasóval: „ős-magyar hölgyviselet: fekete bársony vállfűző, arany csipkéekkel, elől szélesen kifűzve gyöngyosorokkal, rózsaszín csokros ujjakkal, hasonló halvány rózsaszín öltöny hullámszál alá hosszan utána arany csipkézettel, szőke, göndörfürtös fején fejedelmi pompával eszményített magyar főkötő, az elmaradhatatlan csokorral a fején.”⁵² A magyar viselet, valamint a magyar beszéd és az idegen akcentus hiányának fókuszba emelésével újfent a királyi család magyar kultúra iránti elkötelezettségét hangsúlyozza.

Ebben a szövegben nincs arról szó, hogy Jókai személyesen beszélgetett volna a trónörökösrel vagy a főhercegnével, vagy hogy bármi módon alakította volna az események menetét. Itt is nyilvánvalóvá teszi korlátozott nézőpontját: „Én kívül maradok; – odabenn a trónteremben semmi hivatalom.”⁵³ A fogadás pontos forgatókönyvét lelkiismeretesen leírja – mindössze a szövegben megjelenő erőteljes emocionális telítettség nem egyeztethető össze a kor tudósításaival. Mackenzie szerint az irodalmi újságíró érzi vagy átéli, amiről ír, és éreztetni kívánja ezt az olvasóval is. *A trónörökös pár elfogadási napja Budavárában* című szövegben több példát is találunk az érzelmek megjelenésére: „Azt hiszem, oly száraz vagyok már, hogy semmi meg nem olvaszt, s csak akkor kezdtem megbocsátani áruló könnyeimnek, mikor azt láttam, hogy az a többi férfialak is mind a szemeit törülgeti e szavak után.”⁵⁴ Egy nappal később, május 20-án jelent meg a *Fővárosi Lapok*ban ugyanerről az eseményről egy tudósítás, amely bár hasonló hangvételben kezdődik,⁵⁵ a szerző személye nem jelenik meg, háttérben marad. A hangulatot és az izgatottságot a *Fővárosi Lapok* tudósítója is felvázolja, azonban nem lépteti színre *önmagát* az események elbeszélésében, kizárólag a budapestiek, az esemény résztvevőinek érzéseit *tolmácsolja*. Fontos különbség továbbá a *Fővárosi Lapok* újságírója és Jókai között, hogy Jókai nem idéz szó szerint a trónörököstől. Ezt azzal indokolja, hogy „[a] trónörökös válaszát el kell olvasni, mit e felhívásra adott. Egy szó ne legyen ahhoz hozzáadva, ne legyen belőle kifeledve”,⁵⁶ tehát az előző szöveghez hasonlóan egy másik szövegforrás igénybevétele javasolja. A *Fővárosi Lapok* tudósítója szó szerint közli Rudolf különböző válaszait, elsődleges forrásnak tekinti *önmagát*, aki az eseményről pontos beszámolót ad. Jókai általam elemzett szövegeiben a párbeszéd szó szerinti idézetei többnyire csak akkor kapnak helyet, amikor ő is szereplője az adott dialógusnak.

Jókai a *Nemzet* tárcarovatában, 1883. január 5-én publikált, *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál* című szövegében a Rudolf főhercegnél és Stefánia főhercegasszonynál tett látogatásáról számol be. A látogatás célja, hogy elvigye

52 Uo.

53 Uo.

54 Uo.

55 „Az izgatottság, származzék bár örömből, vagy bánatból, nagyon korai ébresztő. Budapesten tiz ember közül legalább is öt elébb kelt föl, mint a nap. S első dolga volt megnézni: milyen oda künn az idő s mivel napkelte előtt bajos látni a napot: bizonyára nem egy riadt meg a levegő ég szürkességétől és fellegfodraitól.” P. V., *A budapesti nászünnepek*, Fővárosi Lapok 1881. máj. 20., 656.

56 Jókai, *A trónörökös pár elfogadási napja Budavárában*.

A *Bálványosvár* című regényét a főhercegnek, aki arról korábban levélben érdeklődött a mű témája, a régi székely-magyar világ okán. A részleteket, például a főhercegasszony öltözetét „nem tudja”, de nem is törekszik leírni, bevallása szerint csak az asszony arcát látta: „Stefanie főhercegnő pedig, a ki akkor egy gyermek meg menyasszony volt, ma valódi eszményképe a nőnek. Arczáról sugárzik a boldogság. Milyen volt az öltöze? azt nem tudom. Azt hiszem fekete, és fénytelen. Én csak az arczát tudtam meglátni.”⁵⁷ A *trónörökös pár elfogadási napja Budavárban* című szöveghez hasonlóan itt is az emocionális telítettség kerül előtérbe.

Akárcsak A királyi estélyen esetében, a *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál* című szövegben is lényeges szerepet kap a keretezés kialakításában önmaga társadalmi pozíciójának meghatározása, polgári foglalkozása: „Fényes, nagyméltóságú uri tisztelkedők között egyedül magam a hétköznapi polgári ruhában, átnyújtottam a magam fegyverét, a könyvet Magyarország egykor leendő uralkodójának.”⁵⁸ Jókai a „fegyver” és a „könyv” metaforikus azonosításával az irodalom társadalmi szerepét helyezi előtérbe. Ebben az irodalmi riportban is, akárcsak az előzőekben, a királyi családnak a magyar történelem, nyelv[járások] és irodalom iránt való élénk érdeklődése kerül a fókuszba [sőt, itt egyenesen „szeretetről” beszél], méltatásuk tehát itt is ennek vonatkozásában olvasható. A szöveg egy bekezdéséből, amelyben Rudolf főherceg arról kérdezi Jókait, hogy milyen nyelvjárásban írta a regényt,⁵⁹ az is világossá válik, hogy a szerző műveinek magyar nyelvű kiadásait adta át az uralkodócsalád tagjainak. Az irodalmi riport műfajának egyik legfontosabb sajátossága, hogy a narrátora „saját magát rögzíti” valaki más bemutatásának álcája alatt, erősen jellemző erre a szövegre. Saját maga színrevitelére itt az kínál alkalmat, hogy elbeszéli Stefániának, miképpen születnek meg az írásai: „Minden munkámat előbb a fejemben dolgozom ki egészen, mikor már leülök azt papírra tenni, csak a kézzel írom le.”⁶⁰

A *királyi estélyen* című cikkben József főherceg A jövő század regényéről érdeklődött Jókainál, miközben A Honban éppen folytatásokban jelent meg a regény. A *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál* című szövegben Rudolf főherceg A *Bálványosvárat* kapja ajándékba Jókaitól. A regény publikálását egy hónappal korábban, 1882. december 5-én fejezte be a *Nemzet*. Amellett tehát, hogy Jókai [1] „önéletrás-darabokat” nyújt az olvasóknak, [2] a királyi család tagjainak bemutatása az elbeszélői én színrevitelét szolgálja, vagyis retorikai értelemben anagógé, amelyben a másokra, a nem-énre irányuló beszéd tulajdonképpeni tárgya mindig a tudósító én, [3] jelzeten eltávolítja saját szerepét és beszédpozícióját a „hagyományos” tudósítóétól, az is megállapítható, hogy Jókai [4] rendre a regényeire irányítja a figyelmet az irodalmi

57 Jókai Mór, *Bálványos-vár a trónörökös főhercegi párnál*, Melléklet a »Nemzet« január 5-ik számához, 1883. jan. 5.

58 Uo.

59 „Rezső főherceg ekkor azt kérdezte tőlem, hogy ez a regény a székely tájszólás szerint van-e írva? Én mondám ő fenségének, hogy a magyar nyelvben nincsenek olyan idiómák, a mik irodalmi különbséget okoznának. »De mégis vannak egyes szavak, tájszólamok, a mik sajátosságosak.« monda Rudolf főherceg. Ekkor aztán be kellett vallanom, hogy biz ebben a Bálványos-várban is sok olyan szó és mondás fordul elő, a mi még a lexiconokban sem található; mivelhogy nekem a kor hangulatához kellett igazodnom, s mellőznöm nem csak minden idegen szót, de még az újabbkori fogalmakat is.” Uo.

60 Uo.

riportban, ami az „önmarketing” hatásos eszközeként értelmezhető. A szövegeknek ez a hatásszűfűgűgűse természetesen eltűnik, amint médiumot váltanak és kikerűlnek eredeti sajtókontextusukból.

Az *udvari bálról* a *Nemzet* mellékletének tárcarovatában jelent meg 1883. január 10-én, aláírás nélkül.⁶¹ A szöveg anonimitása a hagyományos 19. századi tudósítást idézi, és csak a médiumváltás következtében válik nyilvánvalóan Jókai szövegévé, addig azonosíthatatlannak tekinthető. Ugyancsak erről a bálról számolt be egy másik tudósítás⁶² ugyanennek a lapszámnak a *Hírek* rovatában, ráadásul *kiegészítve* a tárcarovatban megjelent cikket, felismerve annak hiányosságait a sajtóműfaj követelménye-
ihez képest (vagyis, hogy a tárcából kimaradt az esemény részletező, pontos leírása, a résztvevők felsorolása). Itt tehát egy lapszámon belül válik látványossá a különbség a tárcarovatban közölt, személyes hangvétellű irodalmi riport és a hírvonatban közölt, elsősorban információközlésre törekvő tudósítás között. Ebben az esetben nem Jókai, az elbeszélő távolítja el magától a tudósítás korabeli sajtóműfajának jellemzőit a szöveg szintjén, hanem az elsődleges megjelenési platform, a lap kontextusa teremti meg a kontrasztot.

Jókai karaktere *Az udvari bálról* című irodalmi riportban úgy jelenik meg, akárcsak a *Forradalom vér nélkül* című írásában: egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról, és Jókai Mór, az író szerepét helyezi fókuszba az elbeszélte eseménysorozatban. Első olvasásra úgy tűnik, tárgyilagos, pártatlan tájékoztatásra törekszik a beszámoló, ugyanakkor árulkodó, hogy a számos megjeleníthető párbeszéd közül mindössze a királyné és a Jókai között lezajlott dialógus olvasható szóról szóra. Erzsébet királyné arról kérdezi a szerzőt (magyarul, mint mindenki mást is, ahogyan ez a szövegben lényeges információként jelenik meg, akárcsak *A királyi estélyen* című írásban), min dolgozik éppen. Vagyis itt újfent azt viszi színre, hogy az uralkodó felesége a magyar irodalom iránt érdeklődik. Erre részletes választ ad az elbeszélésben szereplő író: a *Minden poklokön keresztül* című regényét írja, amelynek fontos forrásaként Rudolf trónörökös keleti útleírását⁶³ határozza meg. A dolgozatnak ezen a pontján talán már nem meglepő, hogy Jókainak ez a műve éppen ebben az időszakban (1882 októberétől 1883 júliusáig) jelent meg heti tárcaközlésben a *Regényvilág* folyóiratban.⁶⁴

A királyné a továbbiakban nyaralása helyszínéről faggatja a szerzőt: Fűredről mesél neki Jókai, amelynek szépségeire Erzsébet részleteiben kíváncsi. Szó esik nemcsak a királyné gyakori sétáiról a Gellért-hegyre, hanem az onnan látható panorámáról is: „onnan gyönyörködik a felségesen elterűlő alföldi róna látképén és az ifju főváros palotasorain. Ezek az ő mosolygását ragyogják vissza. Mennyit köszönhet ennek a szivnek minden, a mi másfél évtized óta e látkör alatt kiemelkedett.”⁶⁵ Jókai kiemeli tehát a királyné szerepét a magyar főváros épűlésében. Ezután Erzsébet egy udvarhölgye számol be Jókainak a királyné egészségéről, életműdjáról. Bár *Az udvari*

61 [Jókai Mór], *Az udvari bálról*, Melléklet a »Nemzet« január 10. 9-ik számához, 1883. jan. 10.

62 N. n., *Hírek*, *Nemzet*. Reggeli kiadás, 1883. jan. 10.

63 „Habsburg Rudolf keleti útleírása éppen akkoriban jelent meg [*Eine Orientreise*, Wien, 1881, 9. és megvult Jókai könyvtárában a magyar nyelvű kiadással együtt. [*Utazás a Keleten*, Budapest. 1883.]” Kókay György, *A regény írott forrásai* = Jókai Mór, *Minden poklokön keresztül* [1883], Akadémiai, Budapest, 1969 [JMÖM, Regények 45.], 226.

64 Kókay, *Kiadások, fordítások* = Uo., 207.

65 Jókai, *Az udvari bálról*.

bálról elbeszélése heterodiegetikus, a fokolizáció egyértelműen Jókai szemszögét tükrözi: csak azt tudja meg az olvasó, amit elmondanak a szerzőnek, amit ő hall és lát. Stefánia főhercegasszonyt is a Jókaival való beszélgetése, a magyar díszöltözöt dicsérete kapcsán említi a szöveg. Az ugyanerről az eseményről máshol megjelent tudósítások nem említik Jókait mint kiemelt díszvendéget, sem mint olyan résztvevőt, akivel hosszú ideig társalgott a királyné vagy Stefánia főhercegasszony.⁶⁶

Helyzetjelentésként, beszámolóként olvashatjuk ezt a szöveget a királyné állapotáról, Jókaival való interakciójáról. Ennél lényegesebb viszont, hogy a szerző újra színre viszi Erzsébet és Stefánia magyar irodalom, táj és divat iránti érdeklődését. Mivel itt nem Jókai a narrátor, nem homodiegetikus az elbeszélés, eltér a többi irodalmi riporttól. Mégis rokonítható az eddig elemzett írásokkal, hiszen az elbeszélő csak a vele folytatott párbeszédet idézi benne. Az, hogy a frissen megjelent regény újra tematizálódik, arra enged következtetni, hogy marketingeszközként [is] tekinthetünk ezekre a szövegekre. Jókai vagy a megjelenéssel párhuzamosan, vagy közvetlenül utána, a kötetmegjelenés időpontjában hívja fel az olvasók figyelmét adott publicisztikai írásában legújabb szépirodalmi alkotására – ami kiválóan példázza a szerző piacérzékenységét. Azzal, hogy a szerző rendszeresen az uralkodói család tagjait viszi színre cikkeiben Jókai-olvasóként, a királyi család „reklámértékét” használja ki. Erzsébet érdeklődésének megjelenítésével tudta ezt a leghatásosabban elérni Jókai. „A királynékultusz kialakulásának döntő mozzanata 1866 nyarára tehető”⁶⁷ – állapítja meg Vér Eszter Virág az *Erzsébet-mítosz* című tanulmányában. Az 1880-as évekre pedig már vitathatatlan volt a királyné pozitív megítélése Magyarországon. „Erzsébet személye által sikerült az uralkodó családot elfogadottabbá tenni a köztudatban, a neki tulajdonított egyetemes érvényű fogalomtársítások révén, a jóságot és az igazságot jelölve meg fő jellemzőiként, amiből egyenesen következett, hogy Erzsébet a királynál befolyását latba vetette az igaz ügyek érdekében, így a magyarokéban is.”⁶⁸ Jókai tehát nem csupán az üzleti érzékét bizonyítja azzal, hogy kihasználja a Sissi-kultuszt, de társadalmi érzékenységét is: a széleskörben kedvelt királyné magyarság-szeretetét mutatja be az újságolvasóknak, mikor ezekben a szövegeiben egyértelművé teszi, hogy Erzsébet *magyarul* olvas – mégpedig Jókait olvas.

A *József főherceg családja körében* című irodalmi riport a *Vasárnapi Ujság* címlapján jelent meg 1885. március 29-én.⁶⁹ Jókai József főherceg otthonának bemutatása során megállapítja, hogy nem a fényűző tárgyak, hanem az emlékállítást elősegítő festmények, ereklyék jellemzik a berendezést. A lakóterek leírását a főhercegi család életmódjának, napirendjének ismertetése követi, amit azzal a megállapítással zár, hogy a „főherceg gyermekeit rajongva szereti.”⁷⁰ A hercegi otthon ábrázolása tehát átfordul egy olyan emberi portréba, amely a mindenki számára birtokolható és átélhető, a szülői szeretet érzését helyezi a fókuszba. A zárlat így azt a célt szolgálja,

66 A *Fővárosi Lapok*ban összesen ennyi hangzik el Jókai kapcsán: „A költészetet Jókai [képviselte], mint ki esetleg képviselő.” *Bál az udvarnál*, *Fővárosi Lapok* 1883. jan. 10., 47.; a *Vasárnapi Ujság*ban név szerint nem is említik a szerzőt: *Mi újság?*, *Vasárnapi Ujság* 1883. jan. 14., 28.

67 <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00037/erzsebetmitosz.html>

68 Uo.

69 Jókai Mór, *József főherceg családja körében*, *Vasárnapi Ujság* 1885. márc. 29., 201–202.

70 Uo., 202.

hogy az olvasó ne az idegenségre, az elválasztottságra, hanem az ismerősségre, az apaként színre vitt főherceg alakjában a *mindennapira* ismerjen rá. Ez a szöveg nem egy konkrét királyi fogadásról vagy állami ünnepegről ad tudósítást, mint az eddig tárgyalt irodalmi riportok, ahol Jókai kronológiai sorrendben tárgyalta az események alakulását. Nem közvetlen tapasztalatait mutatja be, hanem egy *állapotról*, a főherceg családjához fűződő viszonyáról, a család mindennapjairól, tehát egy „struktúráról” beszél. A kosellecki terminológiát használva, míg az előző típusú írásoknál „eseményekről”, addig ennek a szövegnek az esetében „struktúráról” beszélhetünk, amely „olyan összefüggéseket ragad meg időbeliségük szempontjából, amelyek nem merülnek ki az egykor megtapasztalt események szigorú egymásutánjában. A struktúrák tartósságot, nagyobb állandóságot mutatnak és legfeljebb hosszabb távon alakulnak át.”⁷¹ Míg a korábbi szövegekben az eseményeket *elbeszélte*, addig itt a struktúrát *leírja* Jókai.

A cikket jegyző Jókai az írás egy pontján egy váratlan fordulattal átadja a szót a *Vasárnapi Ujság* „jó barátja”-ként megnevezett ismeretlen forrásnak. A cikkbe ágyazott idegen leírás szerzőjének nevét Jókai nem árulja el. Csak annyit tudat az olvasóval, hogy a „beágyazott” vagy idézett, de mindenképpen idegen tollból származó leírás szerzője „a főhercegi családdal *közvetlen* összeköttetésben áll.”⁷² Ezzel hitelesíti a szöveget. A magyar nyelv és a kultúrában való jártasság József főherceg családjára is jellemző, lányáról ezt írja: „Mária Dorothea főhercegnő, a legidősb herceg-kisasszony [...] [a] tudás minden ágában kiművelve, igaz magyar nemzeties érzületben felnövelkedve.”⁷³ Mivel a magyar nép, nyelv és kultúra tematizációja igen gyakori a tárgyalt írásokban, olykor úgy tűnik, a szövegek megírásának egyik legfontosabb kiindulópontja, üzenete, tétje az, hogy tudósítsa a hírlapolvasókat a királyi család magyar ügy iránti elkötelezettségéről.

Az 1885. december 6-án, a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent *Királyéknál*⁷⁴ című szövegben az „író Jókai” és nem az „újságíró Jókai” pozíciójából szólal meg az elbeszélő. A jelenet, amely ebben a beszámolóban olvasható, azután játszódik le, miután a trónörökös felkérte Jókait, hogy írjon az általa megrendelt *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című kötetek egyikébe. Jókai a *Királyéknál* című írásban látszólag a projektben betöltött szerepének jelentőségét mutatja be. A cikknek ez a funkciója a szövegnek azon a pontján fedezhető fel, mikor a király az elbeszélőhöz, vagyis Jókaihoz fordul, hogy elismerését fejezze ki munkája iránt. Az elbeszélő reakciója, vagyis Rudolfról való nyilatkozata első olvasásra talán túl hízelgően hangzik. Azt állítja a főhercegről – aki mindössze az előszót fogalmazta meg –, hogy ő a kötet legkiválóbb írója mind közül. Ezt azonban valószínűleg csak a trónörökös számára megalázó helyzet kompenzálásaképpen válaszolja a királynak: előtte ugyanis Jókaitól kérdezte, a fia jól írta-e meg az előszót. Ez az írás már azokból az évekből származik, amikor Jókai figyelme a királyi párról Rudolf trónörökösre terelődött. Egyrészt a közös munka következtében, másrészt a korábban bemutatott szövegek alapján is figyelemmel követhető, ez miért alakult így: Rudolf magyar kultúra és történelem

71 Koselleck, *l. m.*, 166.

72 József főherceg családja körében, 202. [Kiemelés tőlem.]

73 *Uo.*

74 Jókai Mór, *Királyéknál*, Vasárnapi Ujság 1885. dec. 6.

iránti érdeklődése okán. A legtöbb korábbi szöveggel ellentétben a *Királyéknál* című irodalmi riport nem egy nyilvános esemény saját szemszögből való elbeszélése, hanem egy privát fogadás összegzése, amely azért fontos, mert nem vethető össze egyéb tudósításokkal, így kénytelenek vagyunk Jókai saját beszámolójára támaszkodni.

Az általam vizsgált szövegek utolsó darabja, *A trónörökös-pár otthon a Vasárnapi Ujság* 1886. január 3-ai számának címlapján jelent meg.⁷⁵ Az *Életemből* című kötetbe azonban *Rezső trónörökös írószobája* címmel került be. Ennek oka, hogy a kötetben az eredeti szövegnek mindössze egy részlete olvasható: az utolsó öt bekezdés, amely csak a trónörökösre fókuszál, kihagyva belőle a főhercegasszonyra és a lányára vonatkozó részeket. Meglepően jól kidolgozott, mindenre kiterjedő leírás ez (eredeti megjelenési kontextusában fotókkal illusztrálva), amelyből a korábbi szövegekre jellemző cselekményesség (párbeszéddek vagy események elbeszélése) hiányzik. Ez annak a következménye, amit egy ponton megtudunk a szövegből, hogy Jókai egy Balduin Groller álnéven alkotó, aradi származású osztrák-német újságíró⁷⁶ leírását használta fel. *A trónörökös-pár otthon* tehát nem egy közvetlenül Jókaitól származó beszámoló. Ezt a tényt azonban igen későn, a cikk utolsó harmadában árulja el az elbeszélő. Mindaddig retorikailag úgy tűnik, hogy a szöveg egy részletes, a korabeli újságírási szokásoknak teljes egészében megfelelő tudósítás. A tudósításnak ugyanakkor ez a szöveg mindössze egy jól sikerült imitációja, amelyet Jókai önleplezése tesz egyértelművé. Az írás a tudósítások legfontosabb előfeltételének nem tesz eleget, miszerint az újságíró személyesen van jelen a helyszínen. Az előző szöveghez hasonlóan ez is az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* kapcsán született: abból a célból, hogy érzékeltesse a trónörökös elkötelezettségét a munkafolyamatban. A leírást követően portrét olvashatunk Rudolf főhercegről, annak méltatását, hogy trónörökösi kötelezettségei mellett időt szán a szellemi munkára, amelyet ráadásul minőséggel végez. *A József főherceg családja körében* című szöveghez hasonlóan, itt újra fellelhetők a portré műfaji jellemzői. Az előző szövegekkel ellentétben ebben az írásban Jókai személye nem jelenik meg, csak felsejlik mögötte, hiszen itt is a trónörökössel való közös munkájukat helyezi előtérbe.

A szövegek publicisztikai keretezésű elemzése kapcsán a tudósítás, a riport és az irodalmi riport műfajai termékeny kiindulópontnak bizonyultak. Különböző példákkal igyekeztem kimutatni, mely jellemzők közelítik a szövegeket az irodalmi riport műfaja felé, és melyek távolítják el a – sokszor ugyanabban a lapszámban ugyanarról az eseményről szóló – korabeli beszámolóktól. Jókai ezekben az írásaiban mintha naplószerűen, jelen időben jegyezné le („elválthatlan könyvecskéjébe”), mi történt vele, miket látott és hallott, mondott és cselekedett az adott találkozások során, hogy aztán az élményeit publikálhassa különböző periodikákban. Alaposabb kontextusvizsgálat során azonban kimutatható, hogy sok esetben elsősorban saját, tárcaközlés alatt álló vagy kötetben éppen megjelenő szépirodalmi szövegeinek népszerűsítésére használja irodalmi riportjait. Jókai az önmagát középpontba helyező eljárások során folyamatosan eltávolodik a korabeli publicisztikai műfajoktól.

75 Jókai Mór, *A trónörökös-pár otthon*, Vasárnapi Ujság 1886. jan. 3.

76 *Goldscheider Adalbert = Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, II., szerk. Glaessner Arthur – Hübl Harald H., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, 1959, 25.

Jókai irodalmi riportjai önéletírás-elméleti keretben

Nem csupán a sajtóműfajok szempontjából érdemes ezeket a szövegeket vizsgálni, hanem az önéletírás-elméletek felől is – és ahogyan azt dolgozatom elején jeleztem, újabb elméleti megközelítésmódokat felkínálva. Az önéletírói olvasat egyrészt azért elengedhetetlen, mert Jókai az általam tárgyalt szövegeit önéletrajzi céllal összeállított kötetekbe illesztette be első megjelenésüket követően. Az elsődleges kontextus eltűnése a szövegek funkcióváltását eredményezte: megváltozott az olvasási kód, hiszen a szerző „önéletírói paktumot kötött” befogadójával.⁷⁷ A kötetekben önéletrajzi írásként olvassuk azt, ami a sajtóban még riportként jelent meg. Az irodalmi riport a riportér nézőpontjából mutatja be az eseményeket és az alakokat, míg az önéletírói paktum elfogadásával a szöveg az elbeszélőjét, Jókait helyezi az elbeszélések középpontjába, és őt látjuk a külső eseményeken és szereplőkön keresztül. Az autobiografikus olvasatok másrészt azért indokoltak, mert a szövegek már a médiumváltásuk előtt sem voltak értelmezhetők a hagyományos korabeli sajtóműfajok keretei között. „Önéletírás-darabokként”, Jókai önéletírói narratívájának mozaikjaként az alábbi elméleti keretezésben tekinthetünk a tárgyalt szövegekre.

Jens Brockmeier *Autobiografikus idő* című tanulmányában⁷⁸ az önéletírói időkezelésről írja: „az önéletrajzi identitásépítés folyamatában a kulturális és egyéni időrend sajátos szintézise megy végbe – az eredmény az önéletrajzi idő, az egyén életideje.”⁷⁹ Jókai önéletírói kötetekben egyéni időrendet figyelhetünk meg, hiszen az abban olvasható szövegek általa megszerkesztett sorrendje csak nagy vonalakban követi a kronológiát. Az olvasónak magának kell utólag sorba raknia a különböző szűzsékekben elbeszélte fabulákat, hogy a kulturális időrend létrejöhesse. Jókai tehát határozottan „nem követi a kronológiai időt, hanem saját időt, narratív időt hoz létre.”⁸⁰ Ezzel párhuzamosan a szövegeken belül is számos visszaemlékezés, a kulturális időrendet felbontó epizód szerepel. Brockmeier következő megállapítása is igaz Jókai „emlékezetmunkájára”: „személyes jelentőséggel bíró életesemények alakját és jelentését adja meg az elbeszélő, ezen események értelmezését és rekonstrukcióját pedig a kultúra által biztosított műfajok vagy narratív konvenciók mentén viszi véghez.”⁸¹ Jókai a tárcarovatokban közölt irodalmi riportok narrációját választotta ezeknek az eseményeknek, a királyi családdal való interakciónak elbeszéléséhez.

Brockmeier az önéletrajzi idő hat különböző narratív modelljét különbözteti el.⁸² Az általa töredékesnek nevezett modellhez tartozó elbeszéléseket gyakran az a törekvés vezérli, hogy elkerüljék az egyén életének hagyományos fejlődési műfajokban

77 „Önéletírói paktum: a szereplőnek nincs neve az elbeszélésben, a szerző azonban egy kezdeti paktumban nyíltan azonosnak mondta ki magát az elbeszélővel [így tehát a szereplővel is, mivel az elbeszélés autodiegetikus].” Philippe Lejeune, *Az önéletírói paktum*, ford. Varga Róbert = Uó, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Budapest, L'Harmattan, 2003, 31. [Kiemelés az eredetiben.]

78 Jens Brockmeier, *Autobiographical Time*, Narrative Inquiry, 2000/december, 51–73.

79 Uó., 51.

80 Uó.

81 Uó., 53.

82 [1] Az első a lineáris modell, amely azt javasolja, hogy az életidőt úgy tekintsük, mintha az kronológiai jelek folyamatos sora lenne. Az idő alapfogolata itt: valami, ami egyszerűen „megy tovább”. A valóság elsődleges időbeli elrendezése az egymásutániség, az események folyamatos sorozata, amely egybeesik a történelmi idővel. Az ilyen szövegek az életet utazásként,

való bemutatását, elbeszélőik szakítanak az elavult „nagyelbeszélésekhez” kapcsolódó koherens és lineáris történetsszalakkal. Így az életet „játékként”, „jelenettként”, „patchwork”-ként, „töredékként” és „darabokként” ábrázoló metaforákkal találkozunk.

Ha a töredékes modellt összevetjük Jókai önéletrajziként olvasott kötetivel, önéletrajzi kiselbeszéléseivel és autofikciós regényeivel, „játékként” tekinthetünk ön-reprezentációjára. Az egymásnak olykor ellentmondó szövegek ugyanis nem engedik meg azt a fajta befogadást, amit egy önéletrajzi nagyelbeszélésnél tapasztalnánk. Ezáltal Jókai nem adott lehetőséget a pályatársaknak és az irodalomkritikusoknak, hogy élesen szembeszálljanak az esetleges „pontatlanságokkal”, amik a szövegekben tematizálódnak. A töredékes modellre az is jellemző, hogy „a hagyományos önéletrajzi »én«, az első személyű elbeszélés helyett két, három vagy több hangot találunk a dialogikus vagy többszólamú diskurzusban, ami az identitás mozaikos kompozícióját hozza létre.”⁸³ Figyelemre méltó ebből a szempontból az a típusú szöveg, ahol heterodiegetikus, első szám harmadik személyű az elbeszélő, vagyis nem azonos a főhőssel, és teljes néven nevezi meg önmagát, mint egy szereplőt a sok közül. Ilyen a tárgyalta közül *Az udvari bálról* című szövegben fordul elő.

Az önéletrajz-elméletek egyik legnevesebb kutatója, James Olney *Az én metaforái* című kötetében az önéletrajzról a fokalizáció sajátos eszközének tekint: „egy ember önéletrajza olyan, mint egy nagyító lencse, amely fókuszálja és felerősíti ugyanazt a sajátos kreatív vitalitást, amely összegyűjtött műveinek minden kötetét áthatja; ez a tüneti kulcs minden máshoz, amit tett, és természetesen mindenhez, ami ő volt.”⁸⁴ Jókai önéletrajzi munkássága eszerint tükrözi egész életművét. A töredékeség, a mozaikosság, a játékosság és a sokszor össze nem egyeztethető önéletrajzi szövegek utólagos egyberendezési szándéka analóg lehet azzal, hogyan jelentek meg szépirodalmi szövegei: tárcarovatokban, folytatásokban, amelyeket ezután adott ki kötetben. Elsőként tehát az újság médiumában váltak elérhetővé, ahonnan aztán áttemelte a szövegeket a könyv médiumába, amely hagyományosan a magas irodalomé, a szövegek tartalmát és formáját azonban ritkán változtatta meg jelentősen, így meglátszik rajtuk az eredeti médium nyoma. Olney központi megállapítása ebben a kötetben az adott szerző önéletrajza és személyisége közötti párhuzam:

az élethosszig tartó tanulás folyamataként ábrázolják. [2] A második a körkörös modell: eszerint nem létezik az életesemények lineáris sorrendben történő elbeszélése, amely nem feltételezné a visszatekintő szemléletet – ugyanis minden történet a múlt eseményeiről szól, de a jelenben meséljük el. Az életelbeszélés cselekménye, még ha többnyire a múltból szól is, mindig a jelen rendjeként bontakozik ki. Egyetlen önéletrajzi elbeszélés sem menekül meg ettől a teleologikus rendtől – valahányszor elmeséli valaki az életét, elkerülhetetlenül a vég vagy a jelen fényében látja a kezdetét, amelyben a történetét bemutatja. [3] A harmadik a ciklikus modell: az emberek életük elbeszélésekor gyakran hangsúlyozzák az ismétlődő struktúrákat – a ciklikus modellt ez alapján kell elképzelni, amelyben nem azonos, csak variációs ismétlődések jöhetnek létre. [4] A negyedik a spirális modell: egy kis elmozdulás során az ismétlődés ciklusai felemelő hangnemet öltenek, így olyan szemléletet mutatnak, amely az ember életét egy előrehaladó spirálnak tekint. [5] Az ötödik a statikus modell: az élet vagy egy életszakasz statikus szemlélete általában olyan önéletrajzi történetekben található meg, amelyek egy központi (általában katasztrófális) esemény körül forognak, ami nyomot hagyott az elbeszélő személyben. [6] A hatodik a töredékes modell, amely az identitást diszkontinuusnak, változóknak és policentrikusnak képzei el.

83 Uo., 69.

84 James Olney, *Metaphors of Self: The Meaning of Autobiography*, Princeton University Press, Princeton, 1972, 3–4.

„az önéletrajz, ha az élethez viszonyítjuk, amelyből származik, több, mint a múlt története és több, mint egy jelenleg a világban keringő könyv, az egy – szándékosan vagy sem – az én emlékműve is, ahogyan kialakul, az én metaforája a megalkotás pillanatában.”⁸⁵ Eszerint minden önéletrajziként megnevezett kötet Jókai időindexszel ellátott én-állapota. Többek között ezért is lehet, hogy különböző években különböző szövegeket válogatott be ezekbe a kötetekbe, abban az adott pillanatban ugyanis az énje emlékművét másképpen akarta megalkotni, mint korábban.⁸⁶

85 Uo., 35.

86 Természetesen azon a kézzelfogható indokon túl igaz ez, hogy bizonyos szövegek az első és második válogatásokba még nem kerülhettek volna be, mert még nem születtek meg.